

[marxists.org](https://www.marxists.org)

Kulturkritik och samhälle

Theodor Ludwig Wiesengrund

45–63 minuter

Theodor Adorno

1949

Publicerat: 1951

Översättning: Joachim Retzlaff

Digitalisering: Dag Heymar

HTML: [Jonas Holmgren](#)

Följande artikel är en analys av totaliseringen av den samhälleliga helheten inom områdena kulturkritik och ideologikritik. Skrivet 1949 är det samtida med två andra av Adornos viktiga arbeten: *Philosophie der neuen Musik* och *The Authoritarian Personality*. Trots att dessa tre arbeten fortsätter analysen av en värld som uppfattas vara uppslukad av totalitärismen, markerar de en lätt förskjutning av den teoretiska ståndpunkten, från den djupt pessimistiska i *Upplysningens dialektik* till en mer resolut konception av den dialektiska immanenta metoden. Den immanenta metoden är på ett dialektiskt sätt omvändningen av den transcendentala metoden under den borgerliga eran och i den ideologikritik som är baserad på bas-överbyggnad förkunnad av

den "officiella" sovjetiska teorin. Enligt Adorno lyfter den transcendentala metoden sig själv bort från samhället och intar en position utanför samhället. Detta är fallet både i idealiseringen av estetiken under den borgerliga eran och i ideologikritiken i en dialektisk materialism som drar sig undan samhällets vindlande förgreningar för att penetrera det utifrån. Den immanenta metoden intar omvänt en inre position som motsvarar samhällets innersta struktur och dess inre motsägelser. Medan kulturkritiken uppfattar motsägelserna som ideologiska förvrängningar och därmed möjliga att lösa genom att blottlägga ideologin, ser den immanenta metodens mer dialektiska kritik motsägelserna inte som objekt som skall lösas i en förespeglad harmoni utan som något som skall införlivas, bibehållas och negeras. Den immanenta metoden är en negationens metod och dess syfte är att blottlägga och erkänna den universella totalitäreringsprocess som förkroppsligas under den borgerliga eran, men då endast för att tillskynda dess negation. Genom att återvända till den immanenta metoden vid slutet av 40-talet återknöt Adorno till kärnan i det filosofiska program som han och Walter Benjamin utvecklade två decennier tidigare.

Den som är van vid att tänka med öronen måste irritera sig på klangen i ordet "kulturkritik", inte bara för att det liksom "automobil" är sammanfogat av latin och grekiska utan också för att det leder tanken till en flagrant motsägelse. Kulturen passar inte kulturkritikern, men han har endast kulturen att tacka för vantrivseln i den. Han talar som om han representerade den rena naturen eller ett högre historiskt tillstånd, men är likväl med nödvändighet av samma slag som det han tror sig vara höjd över. Den av Hegel i apologi för det bestående gång på gång angripna

otillräckligheten hos subjektet, som i sin tillfällighet och inskränkthet dömer över det rådande, blir olidlig när subjektet självt ända in i sin innersta sammansättning är förmedlat genom begreppet, som det i sin egenskap oavhängigt och suveränt sätter sig emot. Men tesen att kulturkritiken är inadekvat går till innehållet inte så mycket ut på en bristande respekt för det kritiserade som på ett i det fördolda förbländat-högmodigt erkännande av det. Kulturkritikern kan knappast undgå misstanken att han anser sig besitta den kultur som kulturen saknar. Dess fåfänga får hjälp av hans: t.o.m. i de anklagande poserna håller han isolerat, okritiskt och dogmatiskt fast vid kulturens idé. Han förskjuter angreppet. Där det råder förtvivlan och omätligt lidande, där skall endast andliga ting, mänsklighetens medvetandetillstånd eller normens förfall, visa sig. Genom att kritiken insisterar på detta råkar den ut för frestelsen att glömma det namnlösa i stället för att – om än vanmäktigt – önska att detta vändes bort från människorna.

Kulturkritikerns hållning tillåter honom att i kraft av differensen gentemot de rådande missförhållandena (*Unwesen*) teoretiskt gå utöver dem, även om han ofta nog faller tillbaka dit. Men han hänför differensen till kulturindustrin, som han skulle vilja överträffa, och som å sin sida själv behöver differensen för att kunna uppfatta sig som kultur. Det tillhör kulturens anspråk på förnämhet – genom vilket den undandrar sig prövning mot de materiella levnadsförhållandena – att aldrig vara förnäm nog. Det kulturella anspråkets överspändhet, som är immanent i andens rörelse, ökar avståndet till dessa förhållanden desto mer, ju mer tvivelaktig sublimeringens värdighet blir – i förhållande till såväl den närliggande materiella uppfyllelsen som till den hotande förintelsen av oräkneliga människor. Kulturkritikern gör en sådan

förnämhet till sitt privilegium och förverkar sin legitimation genom att som kulturens betalde och uppburne pågoande medverka i denna. Men detta påverkar kritikens innehåll. T.o.m. den obönhörliga stränghet med vilken den uttalar sanningen om det osanna medvetandet förblir bunden av det bekämpade, vars manifestationer den stirrar sig blind på. Den som pockar på överlägsenhet känner sig samtidigt som en sakkunnig. Om man skulle undersöka kritikerns yrke i det borgerliga samhället, en kritiker som sedermera avancerar till kulturkritiker, skulle man i botten tveklöst stöta på ett usurpatoriskt element, vilket exempelvis Balzac ännu hade för ögonen. De professionella kritikerna var först och främst "rapportörer": de orienterade om de intellektuella produkternas marknad. Därvidlag nådde de understundom en insikt i sak, men förblev ändå varuutbytets agenter i samförstånd om inte med dess produkter, så dock med sfären som sådan. De bär spår därav, även när de en gång har lämnat agentens roll. Att de anförtroddes den sakkunniges och sedan domarens roll var ekonomiskt oundvikligt men endast tillfälligt med sakens mått mätt. Deras smidighet, som i konkurrensen gav dem attraktiva positioner – attraktiva på grund av att det bedömdas öde i stor utsträckning var avhängigt deras votum –, frambringar skenet av själva omdömet kompetens. Genom att de skickligt slank in i luckorna och ökade sitt inflytande i och med pressens utbredning, uppnådde de just den auktoritet som deras yrke förespeglas förutsätta. Deras arrogans härrör från att även kritikern själv, i konkurrenssamhällets former där allt vara endast är ett för-annat-vara, enbart mäts efter sin framgång, d.v.s. efter hur framgångsrik han är. Sakkunskap är inte det primära utan på sin höjd en biprodukt, och ju mer den saknas, desto mer nitiskt ersätts den med konformism, med att veta besked. När kritikerna

på sin tummelplats, konsten, till slut inte längre förstår vad de bedömer och allt efter böjelse låter sig förnedras till propagandister eller censorer, uppfyller de värvets gamla oärlighet.

Informationsinnehavets och ställningens privilegium tillåter dem att säga sin åsikt som om den vore själva objektiviteten. Men det är endast den förhärskande andens objektivitet. Den bidrar till att väva slöjorna.

Begreppet åsikts- och yttrandefrihet, ja själva den intellektuella friheten i det borgerliga samhället, på vilken kulturkritiken vilar, har sin egen dialektik. Ty medan anden befriade sig från det teologisk-feodala förmynderiet, har den i kraft av det fortskridande församhälleligandet av alla relationer mellan människor hamnat under de bestående förhållandenas anonyma kontroll, vilket inte var något som anden vederfors enbart till det yttre utan som även trängde in i dess immanenta karaktär. De bestående förhållandena gör sig lika obönhörligt gällande i den autonoma anden som tidigare de heteronoma ordningarna i den bundna. Anden inriktar sig inte bara på en marknadsmässig säljbarhet och reproducerar därmed de samhälleligt förhärskande kategorierna, utan den efterliknar också det bestående även då den inte subjektivt gör sig till en vara. Helhetens maskor blir allt finare efter bytesaktens modell. Den medger allt mindre manöverutrymme för det enskilda medvetandet, preformerar det allt grundligare och avskär det så att säga a priori från möjligheten till differenser, vilka reduceras till nyanser i ett enahanda utbud. Samtidigt gör skenet av frihet det ojämförligt mycket svårare att besinna den egna ofriheten än vad som var fallet under motsägelsen mot den öppna ofriheten, och förstärker på så sätt beroendet. I förening med det samhälleliga urvalet av andens bärare resulterar sådana moment i denna

tillbakabildning. I kraft av den dominerande tendensen i samhället blir dess självansvarighet en fiktion. Av sin frihet utvecklar anden bara det negativa momentet, arvet från det planlöst monadologiska tillståndet, oansvarighet. I övrigt häftar den likt ett ornament allt fastare vid basen, vilken den gör anspråk på att höja sig över. Karl Kraus' invektiv mot pressfriheten kan förvisso inte uppfattas bokstavligen: att på allvar åkalla censuren mot skribenterna, skulle innebära att driva ut Djävulen med hjälp av Belsebub. Den fördumning och den förljugenhet som breder ut sig under pressfrihetens skydd är likväl inget accidentellt för andens historiska gång, utan skamfläckar som härrör från det slaveri i vilket anden leker befrielse, d.v.s. från den falska emancipationen. Detta blir ingenstans så eklatant som där anden sliter i sina kedjor, i kritiken. När de tyska fascisterna bannlyste ordet och ersatte det med det fadda begreppet konstbetraktelse tillgodosåg de bara ett handgripligt intresse hos den auktoritära staten, vilken t.o.m. i följetongskribenternas osnutna storordighet fruktade ett Marquis Posas[1*] patos. Men det självtillräckliga kulturbarbariet som ropade på kritikens avskaffande, den oregerliga hordens inbrott i andens boning, vedergällde aningslöst lika med lika. I brunskjortans bestialiska ursinne mot häcklaren finns inte bara en avund mot kulturen, vilken han upprör sig över på grund av att den utestänger honom, inte bara en avsky mot den som får uttala det negativa som han själv måste förtränga. Det avgörande är att kritikerns suveräna gest inför läsarna förespeglar ett oberoende som han inte besitter och att den avslöjar att han gör anspråk på ledarskap, vilket är oförenligt med hans egen princip om intellektuell frihet. Det ger näring åt hans fiender. Brunskjortornas sadism blev genom idiosynkratisk list en till styrka draperad svaghet, och deras diktatoriska beteende skulle gärna ha

överträffat de efterföljande mindre listiga makthavarnas beteende. Det var bara det att fascisterna hemföll åt samma naivitet som kritikerna, nämligen tron på kulturen som sådan, en kultur som nu begränsade sig till ostentationer och godkända genier. De kände sig som kulturens läkare och opererade bort kritikens tagg. Förutom att de därmed förnedrade den till en officiell kritik, förbisåg de att kritik och kultur på gott och ont är sammanflätade med varandra. Kulturen är sann endast som en implicit-kritisk kultur, och anden, som har glömt detta, hämnas på sig själv genom de kritiker den uppfostrar. Kritiken är ett ofrånkomligt element i den i sig motsägelsefulla kulturen, och trots all osanning är den lika sann som kulturen är osann. Kritiken begår inte orätt när den upplöser – det är ju då den är som bäst – utan när den parerar genom att inte parera.

Kulturkritikens meddelaktighet i kulturen har inte sin grund enbart i kritikerns sinnelag. Hans förhållningssätt tvingar snarare kulturen till det kulturkritiken handlar om. Genom att kritikern gör kulturen till sitt föremål föremålsliggör han den ännu en gång. Men dess egen mening består i att avskaffa föremålsliggörandet. Så snart den stelnar i "kulturprodukter" och som de avskyvärda filosofiska rationaliseringarna av dem, de så kallade "kulturvärdena", har den förbrutit sig mot sitt *raison d'être*. Genom att destillera bort sådana värden, vilka inte för intet har en klang av varuutbytets språk, lyder den marknadens befallning. Även begeistringen över främmande högkulturer dallrar av det sällsynta föremålet, i vilket man kan investera pengar. Om kulturkritiken ända fram till Valéry sympatiserade med konservatismen, så låter den sig i det fördolda ledas av ett kulturbegrepp som siktar in sig på besittande oberoende av konjunktursvängningarna under senkapitalismens

era. Kulturkritiken hävdar att den är undandragen denna, att den så att säga mitt i den universella dynamiken borgar för en universell säkerhet. Den värderande samlaren har i nästan lika hög grad som konstkritikern stått modell för kulturkritikern. Helt allmänt påminner kulturkritiken om nedvärderandets gest, t.ex. när experten bestrider en tavlas äkthet eller inordnar den bland mästarens mindre betydande verk. Man nedvärderar för att få mer. Kulturkritikern har som värderande ofrånkomligen att göra med en sfär som är befläckad av kulturvärden, även när han vredgas över bortschackrandet av kulturen. Hans kontemplativa ställning i förhållande till den rymmer med nödvändighet genomgående mönster, överblickar, avvägningar och urval: det här passar honom, det där förkastar han. Just hans suveränitet, anspråket på djupare vetande vis å vis objektet, begreppets åtskillnad från saken genom omdömet oavhängighet hotar att falla offer för sakens tingartade gestalt genom att kulturkritikern så att säga åberopar en kollektion av torgförda idéer och fetischerar isolerade kategorier som t.ex. ande, liv och individ.

Kulturkritikens främsta fetisch är emellertid kulturbegreppet som sådant. Ty inget autentiskt konstverk och ingen sann filosofi har vad gäller dess mening någonsin uttömt sig i sig själv, uttömt sig i sitt i-sig-vara. De har alltid stått i förbindelse med samhällets reella livsprocess, vilken de samtidigt har skilt sig ifrån. Just avståndstagandet från skuldsammanhanget i det liv som blint och förhärdat reproducerar sig, insisterandet på oberoende och autonomi, på att stå fri gentemot de rådande målens rike implicerar – åtminstone som ett omedvetet element - en hänvisning till ett tillstånd där friheten är förverkligad. Denna förblir ett tvetydigt löfte från kulturens sida så länge dess existens är

beroende av den förhållande realiteten, och i sista hand förfogandet över främmande arbete. Att den europeiska kulturen till större delen urartade till det som kunde konsumeras och som i dag förordnas befolkningen av managers och psykotekniker, till blotta ideologin, härrör från dess förändrade funktion gentemot den materiella praxisen, nämligen att den avstår från att ingripa. Denna förändring var naturligtvis inget syndafall, utan historiskt framtvungad. Ty den borgerliga kulturen tar fasta på idén om renhet från alla förvanskande spår av de missförhållanden, som utbredd sig till totalitet över alla tillvarons områden, endast där den är "bruten och hänvisad till sig själv. Endast i den mån den undandrar sig den till sin egen motsats vanställda praxisen, det ständigt nya producerandet av ständigt detsamma, och i de förfogandes tjänst undandrar sig tjänsten åt kunden, och därmed undandrar sig människorna, är den trogen människorna. Men en sådan koncentration på den absolut egna substansen, så som den storartat kommer till uttryck i Paul Valéry's diktning och teori, arbetar samtidigt på att urholka denna substans. Så snart den drar undan andens mot verkligheten riktade udd förändras dess mening trots ett strängt bibehållande av meningen. Genom resignation inför livsprocessens fatalitet, och ännu mer genom att definiera sig som en verksamhet bland andra, bistår anden det blott varande och blir själv till något blott varande. Den kastration av kulturen som alltsedan Rousseaus tid har upprört filosoferna och som man i olika sammanhang har uttalat sig fördömande om, alltifrån repliken i *Die Räuber*^[2*] om bläcksuddarnas tidevarv via Nietzsche till engagemangets predikare, är framkallad av att kulturen gjort sig själv till kultur, men därmed också av dess starka och konsekventa opposition mot det annalkande barbariet under ekonomins herravälde. Det som tycks vara kulturens förfall är dess

rena kommande-till-sig-själ. Den låter sig endast avgudas som något neutraliserat och förtingligt. Fetischismen graviterar mot mytologi. Kulturkritikerna har alltid berusats mest av idolerna, från historiens gryning till den liberala tidsålderns dubiösa, sedermera avdunstade värme, vilken i undergången frammanade ursprunget. Eftersom kulturkritiken uppreser sig mot den fortskridande integrationen av allt medvetande i den materiella produktionsapparaten utan att genomskåda denna, vänder den sig bakåt, oemotståndligt attraherad av löftet om omedelbarhet. Därtill nödsakas den av sin egen tyngdkraft, alltså inte bara för att den manas på av en ordning, som måste överrösta allt framåtskridande i den dehumanisering den medför med skrån om dehumanisering och framåtskridande. Andens isolering från den materiella produktionen gör den visserligen mera uppskattad, men i det allmänna medvetandet gör den samtidigt anden till syndabock för allt som praxisen förövar. Upplysningen som sådan, inte som instrument för reellt herravälde, ges skulden. Därav irrationalismen i kulturkritiken. När denna en gång brutit ut anden ur dess dialektik med de materiella betingelserna, uppfattar den anden entydigt och rätlinjigt som fatalitetens princip, och dess egen motståndskraft försvinnas. Kulturkritikern är utestängd från insikten att förtingligandet av livet inte vilar på för mycket utan på för lite upplysning och att de stymplingar, som den samtida partikularistiska rationaliteten utsätter mänskligheten för, är den totala irrationalitetens skamfläckar. Att utplåna dem, vilket skulle sammanfalla med avskaffandet av åtskillnaden mellan manuell och intellektuellt arbete, tycks den förbländade kulturkritiken vara liktydigt med kaos: För den som glorifierar ordning och gestalt, av vilket slag det vara må, blir denna petrifierade åtskillnad ur bilden av det eviga. Att samhällets dödliga splittring skulle upphöra

likställer de med ett dödligt öde: Hellre ser de alla tings slut nalkas än att mänskligheten gör slut på förtingligandet. Denna rädslan harmonierar med intresset hos dem som har intresse av det materiella debacles fortbestånd. Alltid när kulturkritiken klagat över materialismen, underblåser den tron att synden ligger i människors traktan efter konsumtionsprodukter och inte i att helhetens utformning undanhåller dem dessa: mättnad och inte hunger. Om mänskligheten förfogade över ett överflöd av produkter, skulle den skaka av sig det civiliserade barbariets bojor, vilka kulturkritikern skriver på andens framskridna och inte på förhållandenas efterblivna nivåns konto. De eviga värden kulturkritiken visar på speglar det ihållande onda. Kulturkritikern hämtar näring från att kulturen är mytiskt förstockad.

Eftersom kulturkritikens existens – oberoende av innehåll – är beroende av det ekonomiska systemet är den inflätad i dess öde. Ju mer fullständigt de nuvarande samhällsordningarna, framför allt de i Öst, fångar in livsprocessen, inbegripet "fritiden", desto mer präglas ordningens märke in på alla andliga företeelser. Antingen dessa verkar som underhållning eller uppbyggelse bidrar de omedelbart till deras fortbestånd och avnjuts som ordningarnas exponenter, just för deras samhälleliga förformnings skull. Allom bekanta, stämplade och urvattnade nästlar de med smicker in sig i det regredierade medvetandet, presenterar sig som naturliga och medger en identifikation med de makter vilkas dominans inte medger något annat val än falsk kärlek. Eller också blir de genom avvikelser till rariteter och ånyo säljbara. Under hela den liberala eran föll kulturen inom cirkulationssfärens område, och dennas gradvisa borttynande berör dess egen livsnerv. I och med att industrins kalkylerande fördelningsapparat avskaffar handeln och

dess irrationella kryphål, fulländas kommersialiseringen av kulturen till galenskap. Den dör bort helt igenom tyglad, förvaltd och så att säga genomkultiverad. Spenglers fördömande uttalande om att penning och ande hör samman träffar målet. Men i enlighet med sin sympati för det omedelbara herraväldet pläderade han för en från ekonomiska såväl som andliga förmedlingar friställd tillvaros ordning och buntade illvilligt ihop anden med en i verkligheten förlegad ekonomisk typ, i stället för att inse att anden – hur mycket den än är en produkt av denna typ – ändå implicerar en objektiv möjlighet att övervinna den. Kulturen bildades som något som lösgjorde sig från och avtecknade sig mot den omedelbara och egna självbevarelsen. I interaktionen, meddelelsen och samspråket framsprang den ur marknaden. Under högkapitalismen var den nära besläktad med handeln; dess bärare räknades till "tredje ståndet" och fann sin utkomst i livet som mellanhänder – och på samma sätt har nu kulturen, som reproducerar sig enligt det "samhälleligt nödvändigas" klassiska spelregler, alltså ekonomiskt, åter krympt samman till det den utgick ifrån, till den rena kommunikationen. Dess förfrämligande från det mänskliga utmynnar i en absolut foglighet gentemot den av leverantörerna till kunder förtrollade mänskligheten. I konsumenternas namn undertrycker de förfogande det i kulturen som går utöver den totala immanensen i det bestående samhället och kvarlämnar endast det som där fyller ett entydigt syfte. Konsumentkulturen kan därför berömma sig av att inte vara någon lyx utan produktionens enkla förlängning. De på massmanipulation inriktade partiprogrammen stigmatiserar också enstämigt allt kulturellt som misshagar kommissarierna såsom lyx, snobbism och "highbrow". Endast om den etablerade ordningen accepteras som alla tings mått, blir det till sanning, som nöjer sig med att bara

reproducera den i medvetandet. Detta påpekar kulturkritiken och upprör sig över förflockningen och förlusten av substans. Men genom att den stannar vid kulturens sammanflätning med kommersen har den del i förflockningen. Enligt det schema som följs av de reaktionära samhällskritikerna vilka spelar ut det skapande kapitalet mot det roffande. Men medan all kultur faktiskt har del i samhällets skuld framlever den sitt eländiga liv, liksom – enligt *Upplýsningens dialektik* – kommersen, endast i kraft av den i produktionssfären redan begångna orätten. Därför förskjuter kulturkritiken skulden: den är ideologi såtillvida som den förblir enbart kritik av ideologin. De totalitära regimerna av bägge varianterna, vilka vill skydda det bestående från dess slutliga oregerlighet, som de tror kulturen är förmögen till t.o.m. under lakejförhållanden, kan tvingande övertyga denna och dess självbesinning om nödvändigheten av att vara lakejer. De tränger sig den i sig redan outhärdliga anden in på livet, och känner sig därvid till på köpet som. reningsmän och revolutionärer. Kulturkritikens ideologiska funktion lägger koppel på dennas egen sanning, motståndet mot ideologin. Kampen mot lögnen kommer den nakna fasan tillgodo. "När jag hör ordet kultur, osäkrar jag min revolver", sa talesmannen för Hitlers rikskulturkammare.

Men kulturkritiken kan så inträngande anklaga kulturen för att dess förfall är ett brott mot andens rena autonomi, för att vara prostitution, endast av det skälet, att kulturen själv framspringer ur den radikala åtskillnaden mellan intellektuellt och manuellt arbete och hämtar sin kraft ur denna åtskillnad, arvsynden så att säga. Om kulturen endast förnekar åtskillnaden och låtsas en omedelbar förbundenhet, kan den inte motsvara sitt begrepp. Det är först anden – vilken i vanföreställningen att den är absolut helt

avlägsnar sig från det blott förhandenvarande – som i sanning bestämmer det blott förhandenvarande i dess negativitet: Så länge bara ett uns av anden upprätthåller bandet med reproduktionen av livet är den försvuren med denna. Den atenska antibanausin^[3*] var bäggedera: å ena sidan det fräcka högmodet hos den som inte smutsar ned sina händer gentemot den vars arbete han lever av, och å andra sidan bevarandet av bilden av en existens som pekar utöver det tvång som ligger bakom allt arbete. Genom att antibanausin uttrycker det dåliga samvetet och projicerar det på offren som deras nedrighet, anklagar den samtidigt det som vederfars dem: människornas underkastelse under den gällande formen av reproduktion av deras liv. All "ren kultur" har varit obehaglig för maktens talesmän. Platon och Aristoteles visste nog varför de inte lät föreställningen om den rena kulturen göra sig gällande och i frågor om bedömningen av konst i stället pläderade för en pragmatism som står i en sällsam motsättning till patoset i bägges stora metafysik. Den senare borgerliga kulturkritiken har naturligtvis blivit alltför försiktig för att öppet följa dem i detta, även om den i det fördolda lugnar sig med åtskillnaden mellan högkultur och populärkultur, mellan konst och underhållning, mellan kunskap och oförbindlig världsåskådning. Den är lika mycket mer antibanausisk än den atenska överklassen som proletariatet är farligare än slaverna. Det moderna begreppet om den rena, autonoma kulturen vittnar om en till oförsonlighet skärpt antagonism genom sin kompromisslöshet mot det för-annatvarande såväl som genom ideologins hybris, vilken upphöjer sig som i-sig-varande.

Kulturkritiken delar sitt objekts förblandning. Den är ur stånd att låta kunskapen om dess fallfärdighet, som finns anlagd i

söndringen, komma i dagen. Inget samhälle som motsäger sitt eget begrepp, mänsklighetens begrepp, kan vara fullt medvetet om sig självt. För att driva medvetandet dithän behövs inte en subjektiv ideologisk anstiftan, även om en sådan i tider av historiska omslag brukar förstärka den objektiva förbländningen. Men att någon form av repression, beroende på teknikens nivå, krävs för att vidmakthålla totalsamhället och att samhället sådant det är reproducerar sitt liv under de bestående förhållandena trots alla absurditeter, ger det objektivt ett sken av legitimitet. Kulturen, som inbegreppet av ett antagonistiskt samhälles självmedvetande, kan lika lite frånhända sig ett sådant sken som den kulturkritik, som mäter kulturen med dess eget ideal. Skenet har blivit totalt under en fas då irrationalitet och objektiv falskhet döljer sig bakom rationalitet och objektiv nödvändighet. I kraft av sin reella makt gör sig antagonismerna likväl gällande även i medvetandet. Just på grund av att kulturen i det antagonistiska samhället hävdar giltigheten av principen om harmonin för att kunna ge en renad och förklarad bild av detta samhälle, kan den inte undvika en konfrontation mellan samhället och sitt eget harmonibegrepp och stöter därvid på disharmoni. Den ideologi som bekräftar livet träder genom idealets immanenta drivkraft i motsättning till livet. Anden, som ser att verkligheten inte liknar den i alla stycken utan är underkastad en medvetandelös och fatal dynamik, tvingas gå ännu längre än till apologi. Att teorin blir en reell makt när den griper människorna har sin grund i andens egen objektivitet, vilken genom att fylla sin ideologiska funktion måste förlora tilltron till ideologin. När anden uttrycker förbländning, uttrycker den samtidigt – därtill frammanad av ideologins oförenlighet med tillvaron – försöket att komma ur dess grepp. Besviken betraktar den tillvaron i dess nakenhet och överantvårdar den till kritiken.

Den antingen fördömer den materiella basen – efter sin rena princip alltid tvivelaktiga mått – eller också blir den genom sin oförenlighet med denna medveten om sin egen tvivelaktighet. I kraft av den samhällsliga dynamiken övergår kultur i kulturkritik, vilken håller fast vid begreppet kultur, men demolerar dess samtida framträdelse genom att hävda att de endast är varor och fördumningsmedel. Ett sådant kritiskt medvetande förblir kulturen hörsamt i så måtto att det genom att befatta sig med denna avleder från det fasansfulla, men det bestämmer också kulturen som komplementet till det fasansfulla. – Därav samhällsteorins tveeggade förhållande till kulturkritiken. Det kulturkritiska förfarandet utsätter sig själv för permanent kritik såväl vad gäller dess allmänna förutsättning, dess immanens i det bestående samhället, som vad gäller de konkreta omdömen det fäller. Ty kulturkritikens hörsamhet röjer sig alltid genom sitt specifika innehåll och kan endast där fångas på ett bindande sätt. Men samtidigt är den dialektiska teorin – om den inte vill hemfalla åt ekonomism och åt en attityd som tror att förändringen av världen uttöms med en ökning av produktionen – förpliktigad att införliva den kulturkritik, som är sann genom att den bringar osanningen till medvetande om sig själv. Om den dialektiska teorin visar sig ointresserad av kulturen genom att göra gällande att den enbart är ett epifenomen, bidrar den till att de kulturella missförhållandena frodas vidare och medverkar i reproduktionen av det onda. Den kulturella traditionalismen och de nya ryska våldshärskarnas terror är samma andas barn. Att de obesett bejakar kulturen i dess helhet och samtidigt bannlyser alla icke-konventionella medvetandeformer, är inte mindre ideologiskt än när kritiken nöjer sig med att kalla den lösgjorda kulturen inför sitt forum, eller rent av gör dess förmenta negativitet ansvarig för ofärden. Om kulturen

accepteras i sin helhet, berövas den fermentet till sin egen sanning, förnekandet. Kulturglädje stämmer upp till ett klimat av bataljmålningar och marschmusik. Den dialektiska kritikens tröskel mot kulturkritiken består emellertid i att den stegrar denna intill upphävandet av själva begreppet kultur.

Mot den immanenta kritiken av kulturen kan man framföra att den smusslar undan det avgörande, nämligen ideologins roll i de samhälleliga konflikterna. I det att man över huvud taget antar något sådant som en kulturens självständiga logik, om än bara metodiskt, gör man sig medskyldig till kulturens avspaltning, till den ideologiska *πρωτον ψεδος* [4*]. Ty kulturens innehåll föreligger inte rent i den själv utan i dess förhållande till något utvändigt, nämligen den materiella livsprocessen. Den kan, som Marx lärde om rättsförhållandena och statsformerna, i sin helhet "varken begripas utifrån sig själv... eller utifrån den mänskliga andens så kallade allmänna utveckling". Att bortse från det skulle innebära inget mindre än att göra ideologin till själva saken och därmed befästa den. Den dialektiska omvändningen av kulturkritiken får inte hypostasera kulturens måttstockar. Den håller sig rörlig i förhållande till denna genom att den inser dess ställning i helheten. Utan en sådan frihet, utan att medvetandet går utöver kulturens immanens, är inte heller immanent kritik tänkbar: Endast den förmår följa objektets egenrörelse, som inte helt och hållet själv ingår i den. Men det traditionella kravet på ideologikritik är självt underkastat en historisk dynamik. Det konciperades mot idealismen såsom den filosofiska form i vilken kulturens fetisivering speglas. Men i dag har tesen om varats bestämning av medvetandet blivit ett medel för att trolla bort allt medvetande som inte är införstått med tillvaron. Momentet av sanningens

objektivitet, varförutan dialektik är otänkbar, ersätts stillatigande med vulgär positivism och pragmatism, i sista instans med borgerlig subjektivism. Under den borgerliga tidsåldern var ideologin den förhärskande teorin och den oppositionella praxisen stod i omedelbar motsättning till den. I dag finns knappast längre någon egentlig teori, och ideologin tonar så att säga ut från den oundvikliga praxisens hjulverk. Man vågar inte längre tänka en sats, till vilken det inte i alla läger explicit och glatt bifogas en hänvisning om vem den är bra för, vilket en gång polemiken syftade till att skala fram. Oideologisk är däremot den tanke som inte låter sig uttryckas i "operationella termer", utan försöker att rent och oförfalskat hjälpa saken själv till det språk, som det härskande språket annars avskär den ifrån. Sedan varje avancerat ekonomisk-politiskt organ börjat betrakta det som en självklarhet att det gäller att förändra världen och att det är dumheter att tolka den faller det sig svårt att förbehållslöst ansluta sig till teserna om Feuerbach. Dialektik innefattar även förhållandet mellan aktion och kontemplation. Under en epok där den borgerliga samhällsvetenskapen – med Schelers ord – har "plundrat" det marxistiska ideologibegreppet och urvattnat det till en allmän relativism är faran för att missta sig på ideologiers funktion mindre än faran för att bedöma andliga skapelser på ett subsumerande, sakfrämmande och administrativt sätt och rätt och slätt inlemma dem i de rådande maktkonstellationerna, vilka det skulle vara andens uppgift att genomskåda. Liksom vissa andra element i den dialektiska materialismen har även ideologiläran förvandlats från ett medel för kunskap till ett medel för att sätta kunskapen i ledband. I namn av överbyggnadens beroende av basen övervakas ideologiernas användning, i stället för att dessa kritiseras. Man bryr sig inte om deras objektiva innehåll, bara de är

ändamålsenliga.

Men ideologiernas funktion blir själv uppenbarligen alltmer abstrakt. De tidigare kulturkritikernas misstanke är berättigad, nämligen att det i en värld, där bildningsprivilegiet och medvetandets fjättring under alla omständigheter undandrar massorna en egentlig erfarenhet av andliga skapelser, inte längre är de specifika innehållen som är det mest avgörande utan snarare att det över huvud taget finns något som fyller ut tomrummet efter det exproprierade medvetande och avleder från den uppenbara hemligheten. För det samhälleliga verkningssammanhanget är det förmodligen mycket mindre betydelsefullt vilka bestämda ideologiska läror en film ingjuter i åskådarna än att de när de går hem, huvudsakligen är intresserade av skådespelarnas namn och äktenskapsaffärer. Vulgära begrepp som förströelse är mer på sin plats än högtravande utläggningar kring att den ene författaren representerar småborgerligheten och den andre den övre borgerligheten. Kulturen har blivit ideologisk inte bara som inbegreppet av den objektiva andens subjektivt framruvade manifestationer utan i största omfattning även som privatlivssfär. Med skenet av betydelsefullhet och autonomi döljer denna att den bara släpar sig fram som ett bihang till den sociala processen. Livet förvandlas till förtingligandets ideologi, som egentligen är en dödsmask. Därför borde kritiken oftast mindre efterforska de intresselägen, till vilka kulturella företeelser bör ordnas, än dechiffrera vad de ådagalägger av totalsamhällets tendens, genom vilken de mäktigaste intressena realiserar sig. Kulturkritik blir läran om samhällets fysiologi. Ju mer helheten förtyttar de naturvuxna elementen, ju mer den är samhälleligt förmedlad, filtrerad, ju mer

den är "medvetande", desto mer blir helheten "kultur". Den materiella produktionsprocessen som sådan uppenbarar sig till slut som det som den –jämte ett medel att upprätthålla livet – var redan i sitt ursprung i bytesförhållandet, alltså parternas falska medvetande om varandra: ideologi. Men omvänt blir medvetandet samtidigt alltmer enbart ett genomgångsmoment i helhetens sammankoppling. Ideologi innebär i dag: samhället som framträdelse. Den är förmedlad av totaliteten, bakom vilken det partiellas herravälde återfinns, men den är inte utan vidare reducibel till ett partiellt intresse och är därför så att säga i alla sina stycken lika nära medelpunkten.

Alternativet att under begreppet ideologi som huvudrubrik utifrån ifrågasätta kulturen i dess helhet, eller att konfrontera den med de normer som den själv har utkristalliserat, kan den kritiska teorin inte acceptera. Att insistera på avgörandet: immanent eller transcendent, är ett återfall i den traditionella logiken. Det var det Hegels polemik mot Kant handlade om: att varje metod, som bestämmer gränserna och håller sig innanför sitt föremåls gränser, just därigenom går utöver gränserna. Dialektiken förutsätter i viss mening den kulturtranscendenten positionen såsom det medvetande som inte redan från början underkastar sig fetiseringen av sfären ande. Dialektik innebär oförsonlighet mot allt förtingligande. Den transcendenten metoden, som går rakt på helheten, tycks vara radikalare än den immanenta, som tar sin utgångspunkt i den tvivelaktiga helheten. Den intar en position höjd över kulturen och det samhälleliga förbländningssammanhanget, en så att säga arkimedisk punkt, med utgångspunkt från vilken medvetandet förmår sätta totaliteten i rörelse, hur mycket denna än tynger. Angreppet på helheten har

sin kraft i att det finns mer sken av enhet och helhet i världen än det finns lyckat förtingligande, d.v.s. åtskillnad. Men den summariska expedieringen av ideologin, vilken i Sovjetsfären i dag bannlysts i "objektivismens" namn och tagits till förevändning för en cynisk terror, visar i sin tur helheten alltför stor respekt. Den köper ut kulturen *en bloc* från samhället, oavsett hur det förfogar över den. Ideologin, det samhälleligt nödvändiga skenet, är i dag det reella samhället självt såtillvida som dess integrerande makt och oundviklighet, dess överväldigande förhandenvara [Dasein] i sig, ersätter den mening som detta förhandenvara har utrotat. Att tro att man kan välja en position undandragen dess trollbindning är lika fiktivt som att konstruera abstrakta utopier. Den transcendent kritiken av kulturen ser sig därför, i likhet med den borgerliga kulturkritiken, nödsakad att gripa tillbaka och besvärja det ideal om det naturliga som själv är ett kärnstycke borgerlig ideologi. Det transcendent angreppet på kulturen talar vanligen den falska utbrytningens språk, naturmänniskans språk. Det föraktar anden: de andliga skapelserna, som ju endast skall vara skapade, endast skall hölja det naturliga livet, låter sig på grund av denna föregivna intighet hanteras efter behag och utnyttjas för herraväldessyften. Det förklarar otillräckligheten hos de flesta socialistiska bidrag till kulturkritiken: De har ingen erfarenheten av det de sysslar sig med. Genom att de i ett svep vill sudda ut helheten utvecklar de ett släktskap med barbariet, och de har obetingat sina sympatier hos det mer primitiva, mer odifferentierade, hur mycket det än må stå i motsättning till den intellektuella produktivkraftens nivå. Det korthuggna förnekandet av kulturen blir en förevändning för att befrämja det grövsta, sundaste och rentav repressiva, och i synnerhet för att oresonligt avgöra den eviga konflikten mellan samhälle och individ – vilka likväl båda är i samma mån märkta –

till samhällets förmån enligt de administratörers måttstock som har bemäktigat sig det. Därifrån är det sedan bara ett steg till att officiellt återinföra kulturen. Mot detta uppreser sig det immanenta tillvägagångssättet i egenskap av det mer väsentligt dialektiska. Det tar den principen på allvar, att det inte är ideologin i sig som är osann utan dess anspråk på att överensstämma med verkligheten. Immanent kritik av andliga skapelser innebär att i analysen av deras gestalt och mening begripa motsägelsen mellan deras objektiva idé och detta anspråk, och att ange det som dessa skapelsers konsistens och inkonsistens i sig uttrycker om tillvarons beskaffenhet. En sådan kritik nöjer sig inte med en allmän kännedom om den objektiva andens trälldom utan försöker omsätta detta vetande i kraften hos betraktelsen av saken själv. Insikt i kulturens negativitet är endast bindande när den bestyrks med ett välgrundat utlåtande om en kunskaps sanning eller osanning, om en tankes följdriktighet eller lamhet, om en skapelses inre harmoni eller bräcklighet, om en språkfigurs substantialitet eller intighet. När den stöter på något otillräckligt skyller den inte överilat det otillräckliga på individen och dennes psykologi, på misslyckandets kamouflage, utan söker härleda det från oförsonligheten mellan objektets moment. Den forskar efter logiken i objektets aperia, den olösbarhet som ligger i själva uppgiften. I sådana antinomier varseblir den de samhälleliga antinomierna. För den immanenta kritiken är det inte en skapelse som försonar de objektiva motsägelserna till ett bedrägligt sken av harmoni som är mest lyckad utan snarare en som negativt uttrycker idén om harmoni genom att rent och oeftergivligt pränta motsägelserna på sin egen innersta struktur. Inför en sådan skapelse förlorar domen "blott ideologi" sin mening. Men samtidigt håller den immanenta kritiken för ögonen att all ande fram till i dag

står bunden. Anden är inte själv mäktig att upphäva de motsägelser som den tampas med. T.o.m. den radikalaste reflektion över det egna misslyckandet har sin gräns i det att den förblir ren reflektion utan att förändra den tillvaro som andens misslyckande vittnar om. Därför kan den immanenta kritiken inte lugna sig med sitt begrepp. Den är varken fåfäng nog att omedelbart likställa försjunkandet i anden med att bryta sig ut ur sin fångenskap, eller naiv nog att tro att sanningen i kraft av sakens logik skulle tillkomma det oförvillade försjunkandet i föremålet om inte det subjektiva vetandet om den dåliga helheten i varje ögonblick, så att säga utifrån, ingår i bestämningen av föremålet. Ju mindre den dialektiska metoden i dag kan utgå från den hegelska identiteten mellan subjekt och objekt, desto mer är den förpliktigad att hålla momentens dubbelhet i åtanke: att relatera vetandet om samhället som totalitet, och om andens inflätning däri, till objektets anspråk på att bli uppfattat som sådant, enligt sitt specifika innehåll. Dialektiken låter därför inget krav på logisk renhet frånta den rätten att gå från det ena området till det andra, att genom en blick på samhället få den i sig slutna saken att lysa upp samt att för samhället presentera notan för det som saken inte löser in. För den dialektiska metoden blir till slut motsatsen mellan den utifrån och den inifrån penetrerande kunskapen själv suspekt som ett symptom på det förtingligande som det åligger den att angripa: den abstrakta tillordningen, det så att säga förvaltande tänkandet å ena sidan, motsvaras å andra sidan av det från sin genes avskärmade objektets fetischism, fackmannens prerogativer. Men liksom den halsstarrigt immanenta betraktelsen riskerar att slå över i idealism, i illusionen om den självtillräckliga, över sig och realiteten befallande anden, riskerar den transcendentia att glömma begreppets arbete och nöja sig

med föreskriftsaktiga etiketteringar, stelnade skällsord – vanligen "småborgerlig" – och avfärdande påbud uppifrån. Det topologiska tänkandet, som rörande varje fenomen vet vart det hör men inte vad det är, är i hemlighet besläktat med det paranoida system, där erfarenheten av objektet har avskurits. Med kategorier som går på tomgång uppdelas världen i svart och vitt och anpassas efter just det herravälde begreppen en gång konciperades mot. Ingen teori, inte ens en sann sådan, går säker för vanvettets perversion när den en gång föryttrat den spontana förbindelsen till objektet. Det måste dialektiken värja sig mot lika mycket som mot fångslingen vid kulturobjektet. Den får varken ansluta sig till kulturen av eller fiendskapen mot anden. Den dialektiska kritikern av kulturen måste vara både delaktig och inte vara delaktig i kulturen. Endast då kan han göra sig själv och saken rättvisa.

Den traditionella transcendentala kritiken av ideologin är föråldrad. Genom den obrutna transpositionen av kausalbegreppet från den fysiska naturens område till samhället gör metoden principiellt just det förtingligande till sitt eget som den har till kritiskt tema och kommer till korta i jämförelse med sitt eget föremål. Den transcendentala metoden kan ändå alltid åberopa att den använder begrepp av förtingligad natur endast i den mån som samhällets självt är förtingligat: att den genom kausalbegreppets råhet och hårdhet så att säga håller upp en spegel för samhället, vilken överbevisar det om dess egen råhet och hårdhet liksom om nedvärderingen av anden i det. Men det dystra enhetssamhället tål inte längre ens de relativt självständiga, avgränsade moment, som teorin om det kausala beroendet mellan överbyggnad och bas en gång avsåg. I det friluftsfängelse som världen har blivit har det inte längre någon betydelse vad som är beroende av vad, så mycket är

allt ett och detsamma. Alla fenomen stelnar som överhetliga tecken på det förhandenvarandes absoluta herravälde. Just på grund av att det inte längre finns några ideologier i den egentliga bemärkelsen falskt medvetande, utan bara en reklam för världen genom dess fördubbling och en provocerande lögn som inte vill bli trodd utan påbjuder tystnad, ter sig frågan om kulturens kausala beroende – en kultur som omedelbart framtonar som röst åt det den blott skall vara beroende av – något antediluviansk. Även den immanenta metoden överraskas emellertid till slut av detta. Dess föremål drar ner den i avgrunden. Den materialistiskt genomskinliga kulturen har inte blivit mer materialistiskt uppriktig, bara lägre. Tillsammans med den egna partikulariteten har den även förlorat det korn av sanning som dess motsats till andra partikulariteter en gång utgjorde. Om man ställer den till svars för detta, vilket den förnekar sitt ansvar för, bekräftar man bara den kulturella märkvärdiseringen. Men i sitt neutraliserade och anpassade skick blir i dag hela den traditionella kulturen en intighet: genom en oåterkallelig process har dess arv, som ryssarna skenheligt gör anspråk på, blivit i högsta grad umbärligt, överflödigt och en smörja – vilket masskulturens krämare i sin tur hänleende kan hänvisa till när de behandlar det som just en sådan smörja. Ju totalare samhället är desto mer förtingligad är även anden och desto mer paradoxala dess ansatser att av egen kraft befria sig från förtingligandet. T.o.m. det yttersta medvetandet om ödet hotar att urarta till tomt prat. Kulturkritiken står inför den sista nivån av dialektiken mellan kultur och barbari: att skriva en dikt efter Auschwitz är barbariskt, och detta anfräter också den insikt som utsäger varför det blivit omöjligt att skriva dikter i dag. Det absoluta förtingligandet, som förutsatte andens framåtskridande som ett av sina element och som i dag står i begrepp att uppsluka

den helt och hållet, är den kritiska anden inte vuxen så länge den förblir hos sig i självtillräcklig kontemplation.

Anmärkningar:

[1*] hjälten i Schillers *Don Karlos* som kan sägas representera det nya idealet frihet kontra den på tvång och fruktan grundade absolutismen. Ö.a.

[2*] Jfr Schiller *Die Räuber*, Akt I, scen 2, där huvudpersonen Karl Moor i kraftfulla ordalag prisar forna tiders stora män och faller orden: "Mir ekelt vor diesem tintenklecksenden Säculum". Ö.a.

[3*] *antibanausi* (bildat av grekiskans *bánausos* = hantverkare) är föraktet för personer med förfleckade och simpla uppfattningar i andliga och estetiska spørsmål, med ett grovt, ohyvlat sätt utan tillstymmelse till förfining. Ö.a.

[4*] *proton pseudos* ("första lögnen"): grundläggande villfarelse, felaktig premiss. Uttrycket stammar från Aristoteles (jfr Anal. pr. 11:18,66a 16). Ö.a.
